

REVŠČINA IN MARGINALIZACIJA PREBIVALSTVA V SLOVENIJI

POVZETEK

Družbena izključenost je sicer sociološki pojem, ki pa je blizu Senovemu ekonomskemu pojmovanju življenjskega standarda, ki se definira kot (a) skupek realnih možnosti, ki jih človek ima za svoje delovanje in življenje in (b) dejansko realizacijo teh možnosti. Ekonomisti merijo zgolj realizacijo in to realizacijo v prostoru dohodka (ali prostoru dobrin). Po drugi strani sociologi operacionalizirajo pojem družbene izključenosti z različnimi kazalci, ki naj bi merili posamezne aspekte družbene izključenosti (civilna izključenost, ekonomska izključenost, socialna izključenost, medosebna izključenost). Ugotavljamo, da "operacionalizirana" družbena izključenost empirično sovпада z operacionalizacijo življenjskega standarda (merjenega v prostoru dohodka). Z drugimi besedami, v Sloveniji so družbeno izključene osebe praviloma tudi dohodkovno revne; velja tudi obratno.

Poleg osnovnega prikaza metodoloških pristopov k merjenju dohodkovne revščine analiziramo socialne in ekonomske značilnosti tistega dela prebivalstva, ki je dohodkovno reven, in spremembe v času (tj. analiziramo stanje v letu 1983 in 1993). Ugotavljamo, da značilnosti dohodkovno revne populacije v Sloveniji postajajo vse bolj podobne značilnostim dohodkovno revne populacije v drugih razvitih evropskih državah. Na koncu podajamo tudi nekaj pogledov na prihodnost države blaginje in argumentiramo tezo, da je le-ta odvisna predvsem od sprememb na trgu delovne sile.

Ključne besede: revščina, družbena izključenost, država blaginje

* Inštitut za ekonomska raziskovanja, Ljubljana
Filozofska fakulteta Ljubljana

UVOD

Izhodiščna tema letošnjega slovenskega sociološkega srečanja, *Nastajanje manjšinske družbe*, je nedvomno tema, ki jo zaznavajo (in obravnavajo) različne discipline družboslovja, vsaka s svojo lastno optiko in svojim lastnim kategorialnim aparatom.

Zadrega lahko nastane že pri definiciji pojma manjšinske družbe, toda, kot ugotavlja M. Trbanc (Trbanc 1996: 287), za proces nastajanja takšne subpopulacije se vse bolj uveljavlja izraz družbena izključenost. Ta pojem naj bi (Commins, 1993:4) označeval izključenost oziroma neuspeh pri sodelovanju posameznika v določenih podsistemih družbe. Tako (a) civilna vključenost obravnava vključenost v politični in pravni sistem, (b) ekonomska vključenost v ekonomske funkcije, (c) socialna izraža sposobnosti posameznika za uporabljanje socialnih storitev države, (d) medosebna vključenost pa sistem družinskih, prijateljskih in sosedskih mrež. Zanimivo je, da je takšen pogled na družbeno vključenost oziroma izključenost vsaj konceptualno blizu tudi ekonomistom. A. Sen (1987) definira življenjski standard v dvodimenzionalnem prostoru možnosti (*capabilities*) in delovanja (*functioning*). Kot pravi: "Možnosti so predstave o svobodi v pozitivnem pomenu: kakšne realne možnosti imate v življenju, ki ga živite" (Sen, 1987:36). Dejansko delovanje pač izraža eno od dosegljivih izbir; množica vseh dosegljivih izbir pa ni nič drugega kot izraz naših možnosti. Povsem očitna je velika podobnost med definicijo življenjskega standarda Amartya Sena in pojmom družbene izključenosti; družbena izključenost zgolj označuje ekstremno zožene možnosti posameznika. Ob tem omenimo, da so naše sposobnosti le eden od elementov naših možnosti; pomemben element je družbeno okolje, saj lahko bistveno posega v realne možnosti, ki jih imamo v življenju.

Čeprav ne moremo zanikati pomena širšega obravnavanja življenjskega standarda oziroma družbene vključenosti, pa se ekonomisti raziskovalno praviloma osredotočamo ne na možnosti temveč na delovanje, tj. zanima nas **konkretna realizacija naših možnosti, in to bodisi v prostoru dohodka (income space)** ali prostoru dobrin (commodity space). Tako se dejansko kompleksen fenomen družbene vključenosti oziroma življenjskega standarda reducira na eno samo dimenzijo; koncentracija zgolj na tržne izide (dohodek oziroma osebna poraba) pa ne izraža nujno tudi našega nadzora nad viri (command of resources). To je pomembno, kajti dostopnost javnih in meri-

tornih dobrin, skratka dobrin, s katerimi oskrbuje javni sektor, pomembno vpliva ne samo na družbeno vključenost, temveč tudi na naše možnosti (v Senovem smislu).

Ekonomisti se torej, tudi zaradi operacionalizacije, odločajo za redukcionizem in kompleksne fenomene -življenjski standard, družbeno izključenost- "prevedejo" zgolj v dimenzijo dohodka; družbene celice (posameznik, družina, gospodinjstvo), ki imajo "nezadostne" dohodke, so revne. Vsaj delna obramba takšnega redukcionizma, naj bodo besede P. Abrahamsona (1995:124), ki ob analizi razlik med pojmom revščina in družbeno izključenost pravi: "Ni povsem jasno, ali imamo opravka z dvema fenomenoma, in če je odgovor pritrdilen, kakšne so sploh razlike med njima". To njegovo trditev lahko vsekakor podkrepimo z našo empirično analizo, iz katere je razvidno, da je družbeno izključenost v Sloveniji "observabilno ekvivalentna" revščini. Z drugimi besedami družbeno izključenost in revščina imata enake pojavne oblike, oziroma tisti, ki so izključeni iz družbe so praviloma tudi revni, in narobe: tisti, ki so revni, so praviloma tudi izključeni iz družbe.

Preden omenimo nekaj osnovnih izsledkov analize, bomo zelo kratko in selektivno prikazali metodološke pristope in tehnike, ki so se uveljavile pri merjenju revščine. Tak kratek tour d'horizon pa je lahko tudi koristna predpriprava za konkretno analizo empiričnega materiala za Slovenijo.

METODOLOGIJE, METODOLOŠKI PRISTOPI IN TEHNIKE

Klasifikacija metodologij ni posebno hvaležno opravilo. Pri klasifikaciji metodologij za analizo revščine pa se je med strokovnjaki le izoblikovala taka razvrstitev:

- (a) metodologije na podlagi absolutnega pristopa
- (b) metodologije na podlagi relativnega pristopa
- (c) metodologije na podlagi subjektivnega pristopa.

2.1. Absolutni pristop dejansko izhaja iz absolutnih človekovih potreb in na tej osnovi določa košarico dobrin, ki jo potem ovrednoti na podlagi stroškov. Kljub navideznemu determinizmu absolutni pristop vendarle dopušča različne metodološke prijeme oziroma postopke. Eden bolj znanih je postopek Mollie Orshansky (1969); na osnovi te metodologije so dolgo vrsto let tudi določali uradno mejo revščine v ZDA. Metoda dejansko sloni na določitvi prehranske košarice; le-ta je

določena ne samo na podlagi mnenj izvedencev in dognanj o zdravi prehrani, temveč skuša vsaj delno upoštevati tudi resnične prehranske navade prebivalstva. Tovrstna košarica se ovrednoti za različne tipe individualnih porabnikov; stroški za prehrano posameznih tipov gospodinjstva izračunamo s seštevanjem stroškov individualnih potrošnikov (z upoštevanjem ekonomij obsega). Minimalni življenjski stroški, oziroma meja revščine za posamezen tip gospodinjstva se izračunajo tako, da se stroške za prehrano posameznih tipov gospodinjstva pomnožijo z inverzno vrednostjo deleža povprečnih stroškov za prehrano v povprečnem družinskem proračunu. Če je npr. delež teh stroškov 33% (tj. 0.33), pomnožimo s 3 ($=1/0.33$). Ob tem je treba omeniti, da je bila po naročilu ministrstva za delo, družino in socialne zadeve Republike Slovenije izdelana podobna metodologija za Slovenijo (Stanovnik in dr., 1994); kljub temu da je omogočala neposredno aplikacijo, v resnici nikoli ni bila uporabljena. V Sloveniji je znana tudi t.i. šumijeva metodologija (šumi, 1984), ki je v primerjavi z metodologijo M. Orshansky dosti bolj kompleksna, ker računa košarice vseh dobrin (ne samo prehrane); zdi se, da je ta metodologija čvrsto zasidrana v državni administraciji in tudi v sindikatih, čeprav v resnici ni v rabi.

2.2 Relativni pristop določa kot revna gospodinjstva bodisi (a) fiksni procent vseh gospodinjstev ali (b) tista gospodinjstva, ki imajo dohodek nižji od nekega procenta (npr 60%) povprečnega dohodka gospodinjstva oziroma dohodka mediane (to je tisto gospodinjstvo, ki je na polovici, tj. polovica gospodinjstev ima višji dohodek, druga polovica pa nižjega). Jasno je, da moramo pri obeh postopkih dohodek gospodinjstva predhodno normirati (delimo s številom ekvivalentnih odraslih članov); takšnemu dohodku rečemo ekvivalentni dohodek in gospodinjstva razvrstimo glede na ekvivalentni dohodek (in ne glede na dohodek). To je potrebno, ker isti dohodek omogoča različno raven blaginje za gospodinjstva različnih velikosti. Pri odločanju med (a) in (b) je vendarle dokaj očitno, da izbor (b) omogoča bogatejšo vsebino, ker upošteva tudi spremembe v porazdelitvi dohodka.

Absolutni in relativni pristop k merjenju revščine sta do neke mere "subjektivna", ker raziskovalec postavlja kriterije za "ločnico" med revnimi in ne-revnimi (tej ločnici rečemo prag revščine). V tem smislu se lahko strinjamo z ugotovitvijo Mollie Orshansky, ki pravi: "Pri definiciji revščine, smo lahko le bolj ali manj subjektivni. Ne moremo biti nesubjektivni" (Orshansky:

1969). Jasno je tudi, da je absolutni pristop bolj normative narave (strokovnjaki za prehrano določajo košarico, ob določenem "upoštevanju" dejanske potrošnje), normativizem relativnega pristopa pa je zgolj v sami postavitvi procenta oziroma deleža (npr. 10% gospodinjstev z najnižjimi dohodki je revnih, ali npr. gospodinjstva, ki imajo ekvivalentne dohodke manjše kot 50% povprečnega ekvivalentnega dohodka ipd). Potrebno je poudariti, da gre pri absolutnem in relativnem pristopu za subjektivizem raziskovalca; nekaj povsem drugega je subjektivizem respondenta, ki je podlaga za računanje subjektivnih pragov revščine.

2.3 Metodologije na podlagi subjektivne percepcije revščine. Eden enostavnejših metodoloških postopkov je t.i. SPL postopek, ki omogoča konstrukcijo subjektivnega praga revščine (SPL ali Subjective Poverty Line); podroben prikaz tega postopka je podan v Goedhart et al. (1977). Tu se od respondenta zahteva odgovor na vprašanje tipa: "S kolikšnimi mesečnimi družinskimi dohodki vaša družina ne bi mogla več normalno živeti (upoštevaje sedanje družinsko razmere in zaposlitev?". Odgovor na to vprašanje se skupaj z določenimi objektivnimi značilnostmi gospodinjstva (dejanski dohodek, število članov, starost nosilca gospodinjstva ipd.) vključi v enostavni model; iz dobljenih statističnih ocen parametrov lahko neposredno določimo prag revščine v odvisnosti od tipa gospodinjstva. Za Slovenijo je takšen model (in evalvacija) prikazana v Stanovnik(1990) in Stanovnik(1992). Analiza rezultatov modela je zanimiva, ker kaže na pomembne (percepirane) ekonomije obsega; to pomeni, da je izračunan prag revščine zelo malo odvisen od velikosti družine oziroma gospodinjstva.

Le rahlo bolj razdelan od pristopa SPLje t.i. CSP (Center for Social Policy, Antwerp) metodološki pristop, ki zastavlja dodatno vprašanje o tem, v kolikšni meri gospodinjstva dejansko zadovoljujejo svoje materialne potrebe; na osnovi tega vprašanja selekcionira gospodinjstva za modelsko analizo; poenostavljeno povedano, za določitev subjektivnega praga revščine izbira le med tistimi gospodinjstvi, ki s težavo zadovoljujejo svoje materialne potrebe (Deleeck et al, 1992).

Metodološko dosti bolj ambiciozno zastavljen je t.i. leydenski koncept subjektivne revščine, saj od respondenta zahteva odgovore za celotno lestvico (vpisati mora velikost dohodka, ki je zanj "zelo slab", "slab", "nezadosten", "zadosten", "dober" in "zelo dober"). Tako izpolnjen vprašalnik omogoča postavitev individu-

alne funkcije blaginje dohodka, ki kaže subjektivno raven blaginje v odvisnosti od dohodka. Osrednje vprašanje je seveda, ali so statistično določeni parametri teh funkcij (razumemo jih kot log-normalne) v odvisnosti od objektivnih značilnosti gospodinjstva. Tukaj je leydenski projekt na pol poti, ker enega od parametrov (natančneje: s_2) nikakor ne more zadovoljivo modelirati. Zastavlja se vprašanje, ali ni to posledica dejstva, da je sam teoretični konstrukt na nekoliko majavih nogah?

Zanimivo je, da se je šele po mnogih letih nemajhne leydenske produkcije pojavil prvi dvom o vrednosti tega teoretičnega konstrukta; izjemno ostro kritiko celotnega teoretičnega fundamenta je podal Seidl (1994); kritiko sta - ne preveč prepričljivo - zavrgla van Praag in Kapteyn (1994). Vsekakor ne toliko zaradi kritike, temveč bolj zaradi "življenjskega cikla" leydenskega proizvoda je ta koncept v zatonu: v Lakatosovi govorici bi rekli, da leydenski koncept ne generira novih, neanticipiranih dejstev, ki bi jih teorija lahko vsaj delno potrdila; zaradi takšnega "mrtvila" je leydenski program degenerativen.

2.4 Kateri pristop merjenja revščine je z ekonomskega vidika najbolj smiseln? Po tem kratkem pregledu lahko rečemo, da je z vidika ekonomske analize največja informacijska vsebina nedvomno v preučevanju relativnega dohodkovnega položaja gospodinjstev in ugotavljanju socialno ekonomske značilnosti tistih gospodinjstev, ki imajo dohodke (natančneje: ekvivalentne dohodke) pod pragom revščine. Takšno ugotavljanje ne more biti namenjeno samo sebi, tipalke analize je potrebno razširiti predvsem v te smeri:

- a. primerjave socialnoekonomskih značilnosti revnih gospodinjstev v Sloveniji in drugih evropskih državah;
- b. ugotavljanje sprememb v času; tj. ugotavljanje, ali so socialnoekonomske značilnosti revnih gospodinjstev časovno invariantne;
- c. ugotavljanje, v kolikšni meri - če sploh so - socialnoekonomske značilnosti (dohodkovno) revnih gospodinjstev enake socialnoekonomskim značilnostim gospodinjstev, ki so družbeno izključena.

3. KDO SO REVNI V SLOVENIJI?

Profil revnih gospodinjstev je v Sloveniji dobro raziskan. Temeljito analizo, ki je upoštevala tudi natančne zahteve Eurostata po mednarodnih primerjavah, je opravila Erika

Žnidaršič (1996); njene ugotovitve o socialnoekonomskem profilu revščine (za leto 1993) so močno podobne ugotovitvam Martine Trbanc (1996:307) o socialno-ekonomskem profilu socialno izključenih. Glede na to, da gre za povsem različne osnove podatkov (anketa o porabi gospodinjestev; anketa o kvaliteti življenja), različne statistične enote opazovanja (gospodinjstvo; posameznik) in različne institucije, ki so ankete izvajale (Urad za statistiko RS; IDV-FDV) je takšna podobnost dokaz visoke kvalitete obeh anket. Poleg tega se zdi, da takšna podobnost daje pomemben poudarek dohodku kot tistemu univerzalnemu "numeraireu" ki je (skorajda) potreben in zadosten pogoj za nadzor nad viri (command of resources). Zdi se, da je družbena izključenost kljub svoji večplastnosti de facto reducirana na eno samo plast, to je izključenost iz dohodka oziroma bistveno zmanjšano participacijo v delitvi dohodka.

Pri prikazu socialnoekonomskega profila revnih gospodinjestev se bom kljub celostni raziskavi E. Žnidaršič (1996) omejil na izsledke svojih raziskav, to pa predvsem zato, ker omogočajo longitudinalne primerjave (leto 1993 z letom 1983). Osnovne ugotovitve za leto 1993 so - razumljivo- zelo podobne ugotovitvam raziskave E. Žnidaršič. Omeniti je treba, da je naša definicija praga revščine nekoliko preprostejša; v naši analizi kot revne definiram 10% gospodinjestev z najnižjimi ekvivalentnimi dohodki; v analizi E. Žnidaršič se kot revna definirajo tista gospodinjstva, ki imajo ekvivalentne izdatke, ki so nižji od 50% povprečnih ekvivalentnih izdatkov (leta 1993 je bilo takih 13.7% vseh gospodinjestev). Razlog za izbiro prav takšnega praga (50% povprečnih ekvivalentnih izdatkov) je predvsem v zahtevah Eurostata po mednarodnih primerjavah. Takšen izbor praga revščine ima še eno dobro lastnost, in to je, da je delež revnih odvisen od porazdelitve dohodka. To je pomembno ker se je porazdelitav dohodkov slovenskih gospodinjestev v obdobju tranzicije poslabšala (tj. dohodkovne neenakosti so se povečale) in tako se lahko - zaradi "slabšanja" porazdelitve - tudi povečuje število gospodinjestev, ki imajo ekvivalentne izdatke nižje od postavljenega praga (50% povprečnih ekvivalentnih izdatkov).

Naš izbor za fiksni delež tj. določitvi spodnjega decila gospodinjestev, tj. 10% gospodinjestev, ki imajo najnižje (ekvivalentne) dohodke, kot revna gospodinjstva je torej nekako druga najboljša (second best) rešitev, vendar pa daje - kot rečeno - zelo podobne rezultate, kot jih daje analiza E. Žnidaršič. Kakšne so torej osnovne ugotovitve?

1. V revnih gospodinjstvih je izobrazbena struktura članov gospodinjstev nizka. To je razvidno iz tabele 1 (v prilogi); leta 1993 je bilo povprečno število let šolanja odraslih članov te skupine kar za pet let manjše od povprečnega števila let šolanja odraslih članov najvišje skupine glede na dohodke (10. decila). Z drugimi besedami, ta gospodinjstva imajo nizko zalogo človeškega kapitala.

2. Pri teh gospodinjstvih predstavljajo dominantni vir dohodkov prejemki od socialnega zavarovanja (pokojnine, nadomestila za brezposelnost ipd). V teh gospodinjstvih je delež dohodkov od dela precej nižji kot v povprečnem slovenskem gospodinjstvu. Iz tabele 2a je razvidno, da so prejemki socialnega zavarovanja v letu 1993 predstavljali 54.6% vseh dohodkov te skupine (in le 8.7% vseh dohodkov v skupini, najvišje razvrščeni glede na dohodke). Delež dohodkov od dela je nizek; iz tabele 2b razberemo, da je v tej skupini delež dohodkov od dela leta 1993 predstavljal 40.8% vseh dohodkov, za povprečno slovensko gospodinjstvo pa je ta delež predstavljal še razmeroma visokih 63.7% vseh dohodkov.

3. V tej skupini je visok relativni delež brezposelnih in kmetov. Iz tabele 3a je razvidno, da so leta 1993 brezposelni predstavljali kar 10.5% vseh oseb v tej skupini ali dvakrat več, kot znaša slovensko povprečje (5.2%). Leta 1993 so kmetje (tabela 3b) predstavljali 8.7% vseh oseb v tej skupini ali več kot trikratnik slovenskega povprečja (2.6%). Ob tem je treba reči, da naša analiza vključuje le dohodke v obliki denarja in ne dohodke, prejele v naravi. Z drugimi besedami, ne upoštevamo naravnih porabe in s tem nedvomno nekoliko podcenjujemo življenjski standard kmetov oziroma nadzor nad viri.

4. Povprečna velikost revnih gospodinjstva je manjša od povprečne velikosti slovenskega gospodinjstva (tabela 4). Ta gospodinjstva so imela leta 1993 povprečno po 2.75 člana, povprečna velikost gospodinjstev v Sloveniji pa je bila 3.04 člana.

5. Kot "korolar" točke 4 sledi, da je med revnimi gospodinjstvi tudi veliko takih z enim samim članom, ti so večinoma tudi stari. (tabela 5). Leta 1993 je skoraj vsako tretje gospodinjstvo iz te skupine (natančneje 31.2%) imelo le enega člana. To je skoraj še enkrat več od slovenskega povprečja (tega leta je 16.5% vseh gospodinjstev v Sloveniji imelo le po enega

člana). Gospodinjstva s samo enim članom so stara, še posebej to velja za tovrstna revna gospodinjstva; povprečna starost člana je bila leta 1993 kar 65.3 leta.

6. V revnih gospodinjstvih je nosilec gospodinjstva bistveno starejši kot v gospodinjstvih iz drugih dohodkovnih skupin (tabela 6). Povprečna starost nosilca gospodinjstva v tej skupini je bila leta 1993 57.9 leta, povprečna starost nosilca gospodinjstva v Sloveniji pa je bila 50.1 leta.

7. Stanovanjski standard revnih gospodinjstev je bistveno nižji od nacionalnega povprečja. Ker v Sloveniji hiša oziroma stanovanje predstavlja najpomembnejšo obliko realnega premoženja, lahko rečemo, da imajo ta gospodinjstva razmeroma nizko raven realnega premoženja. Tabela 7a kaže, da je gospodinjstev te dohodkovne skupine, ki imajo centralno ogrevanje in telefon, malo. V najemniških stanovanjih so razvidne velike spremembe v obdobju 1983-1993, predvsem zaradi privatizacije stanovanj, ki se je pričela v zadnjem četrtletju 1991; po opravljeni privatizaciji torej ne preseneča, da ima ta skupina gospodinjstev največ delež najemnih stanovanj - bodisi ker niso imela dovolj denarja za odkup bodisi ker so stanovanja še v postopku denacionalizacije.

4. ALI JE SOCIALNOEKONOMSKI PROFIL REVNIH V SLOVENIJI DRUGAČEN OD SOCIALNO-EKONOMSKEGA PROFILA REVNIH V DRŽAVAH ČLANICAH EU?

Kot smo že omenili, se naši sklepi glede revnih v Sloveniji v osnovi skladajo z ugotovitvami E. Žnidaršič (1996). Povsem natančna primerjava s članicami EU ni možna, kajti analiza Eurostata prag revščine postavlja na 50% povprečnih ekvivalentnih izdatkov (naša analiza definira fiksni delež gospodinjstev kot revnih, tj. 10% gospodinjstev z najnižjimi ekvivalentnimi dohodki). Poleg tega, naša analiza vključuje indikatorje, ki jih Eurostat ne vključuje, zato se bomo pri tej kratki primerjavi omejili zgolj na tiste indikatorje, ki omogočajo dokaj neposredno primerjavo (Eurostat, tabela 5.3).

Osnovne ugotovitve o profilu revščine v EU so:

a. nizka izobrazbena raven nosilca gospodinjstva v skoraj vseh članicah EU močno povečuje verjetnost, da bo gospodinjstvo revno;

- b.** za samska gospodinjstva, še zlasti samska gospodinjstva ostarelih, je značilna sorazmerno visoka verjetnost, da bodo revna; to velja za skoraj vse članice EU.
- c.** visoka starost nosilca gospodinjstva povečuje verjetnost, da bo gospodinjstvo revno; to velja za skoraj vse članice EU.
- d.** za gospodinjstva, v katerih ni ekonomsko aktivnih članov, je zelo verjetno, da bodo revna; to velja za Dansko, Francijo in Veliko Britanijo.
- e.** če je nosilec gospodinjstva brezposeln, je tudi zelo verjetno, da bo gospodinjstvo revno (to velja za Belgijo in Veliko Britanijo); tudi če se nosilec gospodinjstva ukvarja s kmetijstvom, je precej verjetno, da bo gospodinjstvo revno (to velja za Dansko in Italijo).

Kot vidimo, analiza revščine v članicah EU ponuja dokaj podobne sklepe kot analiza za Slovenijo, nastala na podlagi podatkov ankete o porabi gospodinjstev.

5. ALI LAHKO ZAZNAMO SPREMEMBE V PROFILU REVŠČINE V ČASU?

Če te spremembe ugotavljamo na osnovi vrednosti posameznih kazalcev v letu 1983 in 1993 za gospodinjstva, ki so glede na dohodek najrevnejša, lahko navedemo nekaj poglobitvenih ugotovitev:

- a.** v tem desetletnem obdobju so revna gospodinjstva nekoliko izboljšala izobrazbeno raven, vendar se je razlika v izobrazbeni ravni med 1. in 10. decilom celo nekoliko povečala;
- b.** struktura prihodkov revnih gospodinjstev se je spremenila prav dramatično. Bistveno se je v tej skupini gospodinjstev povečal delež prejemkov od socialnega zavarovanja (pokojnine, nadomestila za brezposelnost ipd), obenem pa močno zmanjšal delež dohodkov od dela. Ob tem je treba opozoriti, da so se precej zmanjšali dohodki od dela tudi na nacionalni ravni, tj. v vseh gospodinjstvih (od 76% vseh dohodkov leta 1983 na 64% leta 1993). Podoben pojav ugotavlja za Anglijo Atkinson(1995:28), saj je delež dohodkov od dela sredi sedemdesetih let znašal 80%, v začetku osemdesetih pa je zdrknil na 73%;
- c.** v obdobju 1983-1993 se je sicer zelo povečal delež brezposelnih na nacionalni ravni, vendar je bilo pri revnih gospodinjstvih to povečanje prav izrazito. Zanimiv je položaj upokojencev: leta 1983 so bili nekoliko bolj skoncentrirani med revnimi gospodinjstvi, leta 1993 pa so bili dokaj enakomerno razpršeni v vseh dohodkovnih skupinah (decilih);

- d.** čeprav se je v tem obdobju povečal delež gospodinjstev z enim članom tudi na nacionalni ravni (kot % vseh gospodinjstev), pa je koncentracija le-teh med revnimi gospodinjstvi izjemno narasla. Leta 1983 je bilo 22% vseh revnih gospodinjstev enočlanskih, leta 1993 pa kar 31%. Revna enočlanska gospodinjstva so praviloma starejša;
- e.** povprečna velikost slovenskega gospodinjstva v tem desetletnem obdobju se je sicer zmanjšala s 3.17 na 3.04, toda povprečna velikost revnega gospodinjstva se je zmanjšala še bolj, s 3.01 na 2.75, torej je ves čas občutno pod slovenskim povprečjem;
- f.** starost nosilca revnega gospodinjstva v tem obdobju ostaja občutno nad nacionalnim povprečjem. Leta 1983 je bil nosilec revnega gospodinjstva (v povprečju) za 10 let starejši od nosilca povprečnega slovenskega gospodinjstva, leta 1993 pa 8 let;
- g.** v tem desetletnem obdobju se je občutno izboljšal standard v Sloveniji, vendar izboljšanja revna gospodinjstva tako rekoč niso bila deležna.

6. NAMESTO SKLEPA

Možno je, da nam prikazana analiza ne daje "velike slike" in ne omogoča "velikopoteznih" sklepov, zato je verjetno prav, da podam osebno rekapitulacijo in tentativno pogledam v določene implikacije analize.

Zdi se, kot da je - končno tudi v Sloveniji - revščina nekako "homogenizirana", predvsem v tem smislu, da je "profil" revščine bolj izostren; nemajhen izziv za družboslovce bi bilo tudi formalno statistično ugotavljanje te domneve o homogenizaciji. Lahko bi rekli, da ima sedanja (ali sodobna) revščina v Sloveniji svojo demografsko in zaposlitveno komponento. **Demografska komponenta** je dolgoročna komponenta in demografi nam zatrjujejo, da smo šele na začetku dolgoročnega procesa staranja prebivalstva. Ta proces ima že sedaj svoje implikacije na delovanje države blaginje, ker ustvarja močan pritisk na posamezne dele sistema socialne varnosti, še zlasti to velja za zdravstveni in pokojninski sistem. S staranjem prebivalstva se tudi povečuje delež ogroženih skupin - to so predvsem samska upokojska gospodinjstva - med temi je revščine veliko. Za **zaposlitveno komponento** je težko napovedovati, v kolikšni meri bo (če sploh) blažila pritiske, ki jim je izpostavljena država blaginje. Analiza sicer kaže, da je trg delovne sile v tem desetletnem obdobju doživel velike spremembe, vendar ne poznamo relativne teže strukturnega in dolgoročnega faktorja. Seveda ni dvoma, da so

se v zaposlenosti zgodile nezvezne spremembe, in sicer veliko zmanjšanje števila zaposlenih, ki je posledica tranzicijskega (natančneje: osamosvojitvenega) šoka, odprto vprašanje pa je ali poleg strukturnega premika doživljamo tudi bolj tiho, a vztrajno dolgoročno gibanje, ki ga označuje na eni strani deindustrializacija in "kopnenje" primerno plačanih in stabilnih delovnih mest in na drugi strani rast različnih oblik nezanesljivih, nestabilnih in slabo plačanih zaposlitev.

Res je, da smo vedno imeli dualni trg delovne sile, ki je v nemajhni meri blažil socialne napetosti, toda usoda države blaginje (vsaj kontinentalnega tipa) je odvisna predvsem od ekonomskega potenciala in obsega primarne delovne sile. Če ta kopni, kot se dogaja v Sloveniji in končno tudi drugod po Evropi, je reševalna operacija za državo blaginje možna le tako, da država omeji socialne pravice, vključno s pravicami v okviru socialnega zavarovanja. Ta umik je izsiljen, formalno zaradi globokih finančnih neravnovesij posameznih podsistemov (pri tem je v ospredju pokojninsko zavarovanje), v resnici pa zaradi povsem novega socialnega, demografskega in zaposlitvenega zemljevida. Povsem nemogoče je napovedovati smer sprememb, ali v kolikšnem obsegu se bodo zmanjševale socialne pravice. Zelo verjetno bo proces umika zelo neenakomeren in različno intenziven na posameznih področjih. Tako zmanjševanje pravic v okviru sistema obveznega zdravstvenega zavarovanja v Sloveniji že poteka; značilnosti tega procesa sta nekakšen gradualizem in skoraj "zvezno" umikanje oziroma krčenje. Podoben umik bo verjetno doživel tudi sistem pokojninskega zavarovanja, čeprav sedANJI koncept reforme predvideva radikalnejši oziroma "nezvezni" prehod. Zmanjševanje socialnih pravic skorajda "izsiljuje" večanje redistribucije znotraj posameznih podsistemov. Ob tem ostaja odprto vprašanje, kakšen je vzdržen in za večino prebivalstva še sprejemljiv obseg redistribucije: to je potrebno še posebej poudariti, ker (tako se zdi) stopamo v obdobje večje individualizacije in manjše solidarnosti (beri: redistribucije); tako se bo socialna politika znašla med kladivom in nakovalom.

Menim, da bo v prihodnje obseg marginalizacije prebivalstva Slovenije določen v veliki meri z makroekonomskimi performansami slovenskega gospodarstva, usmerjenega v odpiranje produktivnih delovnih mest. Vpliv socialne politike je pri tem pomemben, a vendarle omejen; socialne pravice so - kakorkoli obračamo - le odvisne od ekonomskega potenciala družbe. Jasno je, da pri tem ne gre za nikakršen ekonomski determinizem;

obseg socialnih pravic je odvisen tudi od razumevanja pravičnosti (beri: solidarnosti) v dani družbi. V tem smislu so socialne pravice tudi nujen kohezijski element vsake družbe.

LITERATURA

- Abrahamson, P. (1995), Social exclusion in Europe: old wine in new bottles? *Družboslovne razprave*, vol. 11, št. 19-20.
- Atkinson, A.B. (1995), *Incomes and the welfare state*, Cambridge University Press.
- Commins, P. (ur.) (1993), *Combating exclusion in Ireland 1990-1994*, a midway report, Dublin.
- Deleeck, H., Van den Bosch, K., & Lathouwer, L. (ur.) (1992), *Poverty and the adequacy of social security in the EC*, Avebury, Aldershot.
- Eurostat (1990), *Poverty in figures: Europe in the early 1980s*, Luxembourg.
- Goedhart, S., Halberstadt, V., Kapteyn, A. & van Praag, B.M.S. (1977), The poverty line: concept and measurement, *The Journal of Human resources*, vol.12, no.4.
- van Praag, B.M.S. & Kapteyn, A. (1994), How sensible is the Leyden individual welfare function of income? A reply, *European economic review*, vol.38.
- Orshansky, M.(1969), How poverty is measured, *Monthly Labor Review*.
- Seidl, C. (1994), How sensible is the Leyden individual welfare function of income?, *European Economic Review*, vol. 38.
- Sen, A. (1987), *The standard of living*, Cambridge University Press.
- Stanovnik, T. (1990), Revščina- definicije, analize in implikacije za socialno politiko, *IB revija*, št. 8-9.
- Stanovnik, T. (1992), Perception of poverty and income satisfaction, *Journal of Economic Psychology*, 13.
- Stanovnik, T., Novak, M., Adamič, M., Pavčič, M. (1994), *Metodologija ugotavljanja minimalnih življenjskih stroškov*, Inštitut za ekonomska raziskovanja, Ljubljana.
- Stanovnik, T. (1995), Izobrazba, dohodek in socialnoekonomski status prebivalcev Slovenije, *IB revija*, št. 8-9
- Stanovnik, T. & Stropnik, N. (1996), Dohodki in dohodkovna neenakost v Sloveniji in drugih državah na prehodu, *IB revija*, št. 3-4.
- Trbanc, M. (1996), Socialna izključenost: koncept, obseg in značilnosti, v *Kakovost življenja v Sloveniji*, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- Šumi, J. (1984), *Življenjski stroški v Sloveniji- izračun za leto 1983 in ocena za leto 1984*, Inštitut za ekonomska raziskovanja, Ljubljana.
- Žnidaršič, E. (1996), Analiza revščine slovenskih gospodinjstev na podlagi podatkov iz ankete o porabi gospodinjstev v letu 1993, *Razvojna vprašanja statistike* št. 9, Statistični urad Republike Slovenije.

PRILOGA

Osnovno pojasnilo: gospodinjstva so razvrščena glede na vrednost ekvivalentnega dohodka (denarni dohodek gospodinjstva/število ekvivalentnih enot). število ekvivalentnih enot je določeno na osnovi lestvice OECD (1=prvi odrasli član, 0.7=drugi odrasli član, 0.5=otrok). Najrevnejših 10% predstavlja 10% vseh gospodinjstev (najnižja vrednost ekvivalentnega dohodka). Najpremožnejših 10% predstavlja 10% vseh gospodinjstev (najvišja vrednost ekvivalentnega dohodka).

Tabela 1:

Povprečno število let šolanja prebivalstva v starostni skupini 24 do 64 let

	1983	1993
najrevnejših 10% gospodinjstev	7.3	7.7
najpremožnejših 10% gospodinjstev	12.0	12.7
povprečje za Slovenijo	10.0	10.2

Vir: Stanovnik (1995)

Tabela 2a:

Delež prejemkov od socialnega zavarovanja v celotnih dohodkih gospodinjstev (v %)

	1983	1993
najrevnejših 10% gospodinjstev	37.1	54.6
najpremožnejših 10% gospodinjstev	9.1	8.7
povprečje za Slovenijo	16.2	22.6

Opomba: prejemki od socialnega zavarovanja vključujejo pokojnine (starostne, invalidske, družinske), nadomestilo za brezposelnost in druge socialne prejemke

Vir: Stanovnik & Stropnik(1996)

Tabela 2b:

Delež dohodkov od dela v celotnih dohodkih gospodinjstva (v %)

	1983	1993
najrevnejših 10% gospodinjstev	56.2	40.8
najpremožnejših 10% gospodinjstev	74.1	61.7
povprečje za Slovenijo	76.1	63.7

Opomba: dohodki od dela vključujejo prejemke iz rednega delovnega razmerja, prejemke od honorarnega dela in dohodke samozaposlenih (v tem smislu vključujejo tudi nekaj implicitnih dohodkov od kapitala)

Vir: Stanovnik & Stropnik (1996)

Tabela 3a:

Delež brezposelnih (kot % vseh oseb v posamezni dohodkovni skupini)

	1983	1993
najrevnejših 10% gospodinjstev	0.7	10.5
najpremožnejših 10% gospodinjstev	0	2.1
povprečje za Slovenijo	0.3	5.2

Vir: Stanovnik & Stropnik(1996)

Tabela 3b:

Delež kmetovalcev (kot % vseh oseb v posamezni dohodkovni skupini)

	1983	1993
najrevnejših 10% gospodinjstev	*	10.5
najpremožnejših 10% gospodinjstev	*	2.1
povprečje za Slovenijo	*	5.2

* = ni podatka

Vir: Stanovnik & Stropnik(1996)

Tabela 3c:

Delež upokoјencev (kot % vseh oseb v posamezni dohodkovni skupini)

	1983	1993
najrevnejših 10% gospodinјstev	20.9	20.7
najpremožnejših 10% gospodinјstev	11.8	13.0
povprečje za Slovenijo	15.5	19.7

Vir: Stanovnik & Stropnik(1996)

Tabela 4:

Povprečna velikost gospodinјstva

	1983	1993
najrevnejših 10% gospodinјstev	3.01	2.75
najpremožnejših 10% gospodinјstev	2.79	2.85
povprečje za Slovenijo	3.17	3.04

Vir: Stanovnik & Stropnik(1996)

Tabela 5:

Delež enočlanskih gospodinјstev (kot % vseh gospodinјstev v dohodkovni skupini) in povprečna starost člana

	1983		1993	
	delež	starost	delež	starost
najrevnejših 10% gospodinјstev	22.3	69.6	31.2	65.3
najpremožnejših 10% gospodinјstev	14.0	47.4	11.7	54.0
povprečje za Slovenijo	12.9	61.9	1	63.2

Vir: APG 83 in APG 93, lastni izračuni.

Tabela 6:

Povprečna starost nosilca gospodinjstva

	1983	1993
najrevnejših 10% gospodinjstev	60.3	57.9
najpremožnejših 10% gospodinjstev	47.7	45.4
povprečje za Slovenijo	50.7	50.1

Vir: APG 83 in APG 93, lastni izračuni

Tabela 7a:

Delež gospodinjstev, ki imajo centralno ogrevanje in telefon (kot % vseh gospodinjstev v dohodkovni skupini)

	Ima centralno ogrevanje		ima telefon	
	1983	1993	1983	1993
najrevnejših 10% gospodinjstev	26.8	29.7	14.0	26.3
najpremožnejših 10% gospodinjstev	67.8	88.7	58.9	92.9
povprečje za Slovenijo	47.8	70.9	34.6	68.2

Vir: APG 83 in APG 93, lastni izračuni

Tabela 7b:

Delež najemnih stanovanj (kot % vseh stanovanj v posamezni dohodkovni skupini)

	1983	1993
najrevnejših 10% gospodinjstev	23.2	16.1
najpremožnejših 10% gospodinjstev	39.2	9.6
povprečje za Slovenijo	40.2	12.7

Opomba: leta 1983 je kategorija najemnih stanovanj vključevala nosilce stanovanjske pravice in podnajemnike, leta 1993 pa najemnike v stanovanju pravne osebe, najemnike v zasebnem stanovanju in podnajemnike.

Vir: APG 83 in APG 93, lastni izračuni